

COMUNICACIÓ

Miguel Candel Sanmartín (Universitat de Barcelona): *Memòria i cabòria*

En la psicologia empírica de finals del XIX i començaments del XX, amb les primeres embranzides del que després s'anomenaria “fiscalisme” (o millor, “físicisme”), semblava que la memòria, peça fonamental dins de l'esquema triàdic de les “facultats de l'ànima” segons la concepció tradicional nascuda en Aristòtil i consolidada en Aureli Agustí, podria ser investigada amb els mètodes propis de la ciència natural. La idea de partida, afavorida per una interminable literatura que ha vist la memòria com una espècie de “pissarra” on queden gravats les impressions i els pensaments passats, era que calia trobar el “lloc” on les experiències passades queden “guardades”. Al *Teetet* de Plató trobem ja una metàfora d'aquest estil, concretament la d'una llata encerada on les experiències queden escrites o dibuixades i poden tornar-se a “llegir” o “contemplar” (191C-E); l'oblit, doncs, s'explicaria pel fet que aquelles marques, passat un cert temps, s'esborren.

Amb el desenvolupament de la neurologia a partir de les descobertes seminals de Ramón y Cajal, semblava clar que aquesta “pissarra” havia de trobar-se al cervell i, per extensió, a l'anomenat sistema nerviós central. Freud mateix va explorar aquesta hipòtesi en les seves investigacions sobre l'inconscient, tot suposant que aquest no és més que un “registre” d'experiències passades, sempre present encara que no el “mirem”.

Però aquesta visió –diríem– “popular” de la memòria com a dipòsit o registre de marques de fets viscuts té un gravíssim inconvenient, al qual fa ja referència Agustí al llibre X de les *Confessions* (i en part també a l'XI, on exposa les seves famoses reflexions sobre el temps). En efecte –hi hauria lloc a preguntar-se–, com és que podem, des d'un present on *som, reviure* un fet que ja *no és*, sense que això tingui cap d'aquestes dues greus conseqüències: a) arrencar-nos de l'experiència del present per reintegrar-nos al passat tal com era, o b) fer-nos

confondre el passat amb un element tan present com qualsevol altre dels que formen la nostra experiència actual? Qualsevol d'aquestes dues situacions faria impossible el record tal com el vivim, és a dir, com una recuperació del passat en tant que passat, és a dir, sense sortir del present.

La peculiaritat específica de la memòria és justament que en ella es donen dues situacions aparentment incompatibles: tornada al passat i permanència en el present. La metàfora de l'arxiu o registre, doncs, falseja la seva natura, perquè consultar un document arxivat no implica per si mateix la recuperació d'experiències passades. En efecte, per a qui no hagi llegit anteriorment el document arxivat, el fet de treure'l de l'arxiu i mirar-lo no provocarà cap mena de "tornada al passat". El record no és simplement treure un element d'un registre: cal que aquell que el tregui sigui exactament el mateix que el va guardar, requisit que no és en absolut necessari per al bon funcionament d'un arxiu. No podem, per tant, reduir el funcionament de la memòria a una operació d'arxivística.

La psicologia moderna, del braç de la neurociència, ha donat lloc inicialment a teories que es limitaven, com ja hem dit, a transposar la imatge del registre, la llata encerada o el dipòsit a determinades zones del cervell. Però dotant aquest senzill model d'una complexitat tal que acabaria trencant el model de partida.

D'entrada, l'anomenada teoria de la "traça" (cf., p. e., B. R. Gomulicki a un article al *British Journal of Psychology* de 1953 o J. Brown a un article al *Quarterly Journal of Experimental Psychology* de 1958) entén la relació entre experiència passada i record, no com una repetició o reedició de la primera mitjançant el segon, sinó com la formació d'un tercer element (anomenat justament "traça", *trace* en anglès) que fa de nexa entre un esdeveniment passat, i per tant inexistent avui, i un esdeveniment actual i existent, el record.

D'entrada tenim aquí l'admissió d'una discontinuïtat no només temporal, sinó ontològica, entre l'experiència original i la seva reedició en la memòria: el record no implica retorn, sinó avenç, formació d'una experiència nova per bé que connectada causalment, a través d'aquest *tertium quid* que és la traça, amb el primitiu fet rememorat.

I quina és la natura d'aquesta traça? Els autors que la proposen com explicació es guarden, generalment, d'identificar-la amb cap entitat material determinada (neurons o grups de neurones, per exemple). Es limiten a dir, com ressenya Norman Malcolm, que «les traces de memòria no són entitats, estats ni processos que els cirurgians neuronals hagin descobert en el curs de llurs recerques sobre el cervell, tal com els dentistes descobreixen càries. La traça de memòria és allò que podríem anomenar “un constructe teòric”. És quelcom l'existència del qual inferim a partir de la presència de coses que inqüestionablement existeixen, com ara habilitats apreses, hàbits, reconeixements i remembrances» (*Memory and Mind*, 1977, p. 171).

Veiem, doncs, com la noció de “registre” ha experimentat una transformació notable: no només no podem dir que recordar sigui tornar a mirar un “paper” que anteriorment vàrem escriure (en tot cas, el “paper” que mirem quan recordem seria un altre diferent del que vàrem escriure en tenir l'experiència passada); sinó que, en realitat, no hi ha cap “paper” que es pugui identificar i assenyalar com identifiquem i assenyallem els components del suport físic dels nostres actes psíquics (neurons o grups de neurones).

Els neurocientífics van pensar durant un temps que la “seu” de la memòria era la part del cervell coneguda com hipocampus, degut al fet que les lesions en aquesta zona anaven acompanyades de diferents formes i graus d'amnèsia. Però fa ja deu anys va quedar establert que el còrtex prefrontal era tan o més necessari per als processos de rememoració (cf. M. D. Rugg, comentant els treballs de Brewer, Wagner i altres al nº 281, 21-08-98, de *Science*). És a dir, que hi ha com a mínim dues parts ben diferenciades de la massa encefàlica que han de contribuir i coordinar-se, de manera encara molt poc coneguda, per tal de produir aquest fenomen paradoxal que és el recordar.

Sense saber encara on ens portarà la recerca empírica en aquest territori de la vida psíquica, ja podem treure d'aquí una conseqüència teòrica important: recordar no és treure els records d'un calaix on es conserven més o menys intactes les experiències pretèrites, sinó reconstruir-les a cada cop. El misteri, doncs, continua i es fa més pregon. Sobretot si tenim en compte

una de les dades empíriques que acabem d'esmentar, és a dir, que recordar és una operació tan creativa com construir conceptes abstractes, donat que la mateixa part del cervell implicat en aquesta darrera (el còrtex prefrontal) està implicat també en la primera. D'aquí el títol que he donat a aquesta comunicació: la memòria no és un procés automàtic; no hi ha memòria sense reflexió i, en alguna mesura, creació. (Això explica un fenomen tan conegut com la necessitat d'emprar recursos mnemotècnics per assegurar-nos la rememoració d'imatges mentals que no tenen una connexió immediata amb una impressió sensorial comuna i recurrent: noms propis de persones, per exemple, que són signes totalment convencionals i no espontàniament associats amb altres experiències.)

Tot això no és més que reconèixer i confirmar un fet que la psicologia experimental té comprovat des de fa decennis: tota memòria és associativa. El que suggereix el conjunt de troballes recents de la neurociència és, a més, que no es tracta d'associacions elementals o atòmiques independents del context en què es produeix el record. En realitat podem dir, amb el ja citat Norman Malcolm, que no hi ha, en els processos de rememoració, en què un determinat estímul desferma una resposta en forma de record, cap correlació biunívoca entre estímuls i records (un mateix estímul pot generar, segons les circumstàncies, diferents records, i un mateix record pot ser generat, segons les circumstàncies, per diferents estímuls). Això és el que en últim terme invalida també la teoria de les "traces": tot record és una resposta elaborada i variable, no a un estímul aïllat, sinó a una *situació sencera*.

Per acabar, un corol·lari: des de Locke ha estat moneda corrent dir que la consciència d'identitat personal que tenim els éssers humans sans és producte de la continuïtat entre les nostres experiències garantida per la memòria. Avui dia caldria dir el contrari: la memòria no pot ser causa, sinó efecte, d'aquest altre misteri: el de la identitat a través d'un seguit de situacions i experiències que, com les ones del mar i les flames del foc, no són mai idèntiques.

Segueix, doncs, i seguirà (per a consol de psicòlegs i filòsofs amenaçats d'atur) la cabòria sobre la memòria.

Dr. Miquel Candel.